

«Вартовий» слова

БОРИС ГРІНЧЕНКО: ПРО СУМСЬКИЙ ЕТАП ЖИТТЯ, ВІДНОШЕННЯ ДО ХАРИТОНЕНКА ТА РОБОТУ НАД ЗНАМЕНИТИМ СЛОВАРЕМ

Григорій САНИЧ

У ГРУДНІ 2013 р. в Україні відзначили 150-річчя з дня народження Бориса Грінченка - освітнього та громадського діяча кінця XIX-початку XX ст., педагога, письменника, літературознавця, вченого, мовознавця, критика, етнографа, лексикографа, автора славнозвісного «Словаря української мови».

Харківські і сумські сліди

Борис Грінченко народився 9 грудня 1863 р. у родині відставного штабс-капітана. Дослідник життя і творчості письменника професор Анатолій ПОГРІБНИЙ чітко вказує місце народження - хутір Вільховий Яр Харківського повіту Харківської губернії, додаючи - «...за 28 верст від повітового міста», тобто міста Харкова. Це вкрай важливо, оскільки деякі літературознавці відносять місце народження письменника до території нинішньої Сумської області. Насправді, за твердженнями викладача Сумського державного педуніверситету Мирослави ДОМЧУК, всі вцілілі до наших днів поселення, які найближче сусідили з Вільховим Яром, - це нині територія Харківського району.

У середині 70-х років сім'я Грінченків переїхала

▲ НАРОДНИЙ ВЧИТЕЛЬ. Бориса Грінченка поважали як звичайні учні, так і відомі вчені

«на поруках» у батьківському хуторі, Борис Грінченко екстерном здав екзамен до Харківського університету на народного вчителя і почав педагогічну діяльність. Спочатку вчителював на Зміївщині, а у 1884-1885 рр. опинився в Нижній Сироватці Сумського повіту. Як писав письменник в автобіографії, тільки вже на четвертий рік йому «пощастило стати вчителем і завідуючим двохкласної школи в українському селі Нижній Сироватка Сумського повіту...».

До цього, як зауважувала вчителька Нижньосироватської школи В. ВАЛЕВ-СЬКА, Борис Грінченко працював у багатьох місцях, але то були російські села, а йому хотілося вчитися укра-

Б. Грінченко з дружиною Марією Загірною. Київ, 1908 рік

▲ ЗАВЖДИ ПОРУЧ. Дружина Бориса Грінченка - Марія - була опорою і в житті, і в творчості

▲ ВЕЛИКІ УКРАЇНЦІ. Борис Грінченко разом з поетом і драматургом Володимиром Самійленком

ДОСЬЄ

БОРИС ДМИТРОВИЧ ГРІНЧЕНКО (1863 - 1910) - видатний український письменник, перекладач, вчений, освітній і громадський діяч. Один із псевдонімів - П. Вартовий. Боровся за навчання українських дітей рідною мовою, виступав за чистоту української літературної мови. Створив кілька шкільних підручників, серед яких «Українська граматика», «Рідне слово». Автор багатьох оповідань, повістей, історичних драм, етнографічних досліджень, збірок народної творчості, педагогічних праць. Уклав відомий «Словарь української мови». Його ім'ям названо Київський багатопрофільний університет (колишній педагогічний).

збірку власних віршів «Пісні Василя Чайченка» (один із псевдонімів Грінченка). Та найбільшим подарунком цього року було народження в Нижній Сироватці доньки Насті. Там же Грінченко продовжив збирання слів живої розмовної мови, розпочате ще в 1881 р., записав багато пісень, казок, прислів'їв. Однак працювати заважали місцеві багатії.

підставними. Доносами до земської управи недоброчинці зробили свою брудну справу. У 1885 р. приїхав інспектор із земства, знайшов у Грінченка якусь заборонену книжку і звільнив його з роботи. Після цього сім'я Бориса Грінченка виїхала з села.

Творчість, політика і притулок в Італії

нігівському земстві, звідки був звільнений знову за доносом. Через деякий час друзі допомогли йому влаштуватися у Чернігівському музеї української старожитності завзятого колекціонера Василя ТАРНАВСЬКОГО. У той період на кошти письменника Івана ЧЕРЕВАТЕНКА Борис організував видавництво популярних книжок українською мовою («Про грім та блискавку», «Велика пустеля Сахара», «Жанна д'Арк», життєписи Івана Котляревського, Євгена Гребінки, Григорія Квітки-Основ'яненка та ін.).

У 1902 р. письменник переїхав до Києва. Саме тоді йому запропонували взяти участь у створенні словника української мови. І сім'я Грінченків вирішила відгукнутися на запрошення, хоча весь тягар підготовки видання ліг на плечі саме Бориса і Марії Грінченків. Та все ж вони досягли успіху - «Словарь української мови» вийшов у світ 1907-1909 рр. у чотирьох томах. Він містить 68 тис. українських слів з народної та писемної мови, починаючи від епохи Котляревського і до початку XX ст. Словник був визначений Російською Імператорською академією наук - удостоєний другої премії М. КОСТОМАРОВА.

Під час перебування у Києві Б. Грінченко займався ще й політичною і громадською

нині території Харківського району.

У середині 70-х років сім'я Грінченка переїхала на хутір Кути, ближче до Харкова. Хлопця віддали до Харківської реальної школи, але закінчити її Борису не вдалося - 29 грудня 1879 р. 16-річного юнака заарештували (за деякими даними, не без допомоги батька, наляканого вільнодумством сина) за «чтеніє і распространіє» забороненої книжки С. ПОДОЛИНСЬКОГО «Парова машина». Відбувши певний час в тюрмі (де й підхопив туберкульоз) та на засланні

працював у багатьох місцях, але то були російські села, а йому хотілося вчитися українській мові від народу, записувати лексичні і фольклорні матеріали. Тому він і зрадив призначенню в Нижню Сироватку.

Період перебування на Сумщині був надзвичайно пам'ятним і визначальним для всього подальшого життя письменника. Саме на початку 1884 р. він одружився з коханою дівчиною, вчителькою української мови Марією ГЛАДИЛНОЮ (згодом взяла літературний псевдонім Марія ЗАГРІННЯ), видав першу друковану

книжку багатьох пісень, казок, прислів'їв. Однак працювати заважали місцеві багатії, представники адміністрації села на чолі зі священником. Про це зізнавався Борис Грінченко в автобіографії та в листі своєму другу І. ЗОЗУЛІ від 1 листопада 1884 р. Зокрема, письменник зазначав, що йому важко боротись за обставин, «когда твой противник - приятель миллионера Харитоненко, перед которым преклоняется вся губерния и который в Сумском уезде безусловно все...»

Про своє рішення залишити школу Грінченко повідомляв товаришу Д. ТКАЧЕНКУ: «Вероятно, уйду и, если предварительно еще не посядут в кутузку, то это будет хорошо».

На жаль, передчуття Грінченка виявились небез-

Творчість, політика і притулок в Італії

Після сумського періоду Борис Грінченко разом з родиною мешкав в селищі Олексіївка (Катеринославська губернія, зараз Луганська обл.) та працював у народній школі Христі АЛЧЕВСЬКОЇ. Спершу селян найбільш дивувало, що вчитель і вчителька, які приїхали до них, розмовляють «по-мужицькому». Але повільно учні та їх батьки почали розуміти і вже не розпитували, чому він, пан, розмовляє не так, як вони. Рідне слово запанувало серед учнів. За короткий час ця школа стала найкращою в повіті, а сам педагог там написав в той час близько 200 своїх творів.

У 1884-1900 рр. Борис Грінченко працював у Чер-

каві. Грінченко займався цєю політичною і громадською діяльністю. Був одним із засновників Української радикальної партії, а у 1906-1909 рр. очолював київську «Просвіту».

На початку 1906 р. у дочки Грінченків Насті розвинувся туберкульоз. Невдовзі надійшла трагічна розв'язка: Настя померла 1908 р., а за нею - і її крихітний син, єдиний онук письменника. Письменник тяжко пережив нещастя, у яке потрапила його родина. Він почав хворіти, і у вересні 1909 р. виїхав разом з дружиною на лікування до Італії. Південне місто Оспедаленні стало його останнім життєвим притулком. Шостого травня 1910 р. він помер, а поховали українського генія на Байковому кладовищі, біля дочки. ❦

У 2013 р. загальноосвітній школі у с. Нижня Сироватка було присвоєно ім'я Бориса Грінченка